

GEESTELIJKE VERZORGING BIJ JUSTITIE: HERSTEL- GERICHT PASTORAAT

Door: Drs. Jaap Doolaard*

De context waarin we ons vak uitoefenen, heeft grote invloed op de inhoud van het werk. Het werk van een geestelijk verzorger in de zorg is anders dan het werk van een geestelijk verzorger bij justitie, bijvoorbeeld. Er spelen andere vragen en er gelden andere spelregels. Dat heeft niet alleen met de verschillende 'doelgroepen' te maken. Een andere organisatie impliceert ook andere keuzes, tot aan de benaming van het vak toe. Jaap Doolaard, eindredacteur van het Handboek Geestelijke Verzorging in Zorginstellingen, las het Handboek Justitiepastoraat, dat onlangs verscheen. Dat blijkt ook voor geestelijk verzorgers in de zorg interessant te zijn.

Van Iersel, Fred en Eerbeek, Jan (red.), *Handboek Justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestantse en Rooms Katholieke justitiepastoraat*, Uitgeverij Damon, Budel 2009, ISBN 978 90 55739585, 596 pag., € 34,90.

De recente opening van het Wetenschappelijk Centrum voor Justitiepastoraat, waarin de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg en de Protestantse Theologische Universiteit samenwerken, werd opgeluisterd met de aanbidding van het Handboek Justitiepastoraat. Het is de eersteling van de *publicatiereeks* van het centrum. Er gaat dus meer volgen. Prof. Dr. A.H.M. van Iersel en Drs. J.D.W. Eerbeek voerden de redactie en namen ook zelf een flink aandeel in het 594 pagina's dikke boek. Ruim twintig auteurs schrijven vanuit hun (ervarings-)deskundigheid over dit categoriale pastoraat, te typeren als *herstelgericht pastoraat*.

Drie doelen worden met de uitgave beoogd: (a) deskundigheidsbevordering voor wie er zich beroepshalve mee bezighouden, (b) inzicht bieden over het waarom, hoe en wat van het rooms-katholieke en protestantse justitiepastoraat, maar vooral (c) bijdragen aan de kwaliteit van de pastorale zorg voor gedetineerden. Het boek is opgebouwd uit vier hoofddelen: (1) Pastorale omgeving, (2) Pastorale uitgangspunten, (3) Pastorale taakuitoefening en (4) Verdieping. Bijlagen, onder meer over het bestuursmodel van de geestelijke verzorging bij Justitie en het ambtelijke competentieprofiel van de geestelijk verzorger bij Justitie, en personalia van de auteurs completeren het boek. Helaas ontbreekt een register. Het boek houdt het midden tussen een (soms) wetenschappelijk leerboek en een praktijkgericht handboek. Ik geef een impressie van de vier hoofddelen.

Pastorale omgeving

Als pastorale omgeving moet uiteraard gedacht worden aan de inrichtingen waar justitiepastores werkzaam zijn. Zo wordt het begrip *barmhartigheid* verkend in het kader van 'de gewonde gemeenschap' die onze samenleving is. Juist in de aangegeven context zal barmhartigheid hand in hand gaan met gerechtigheid; het laatste zonder het eerste is een vorm van wreedheid en andersom de moeder van de ontbinding.

Informatie over criminaliteit kan natuurlijk niet ontbreken; daaraan worden uitvoerig tegemoet gekomen in getallen en statistieken. En dat maakt niet vrolijk: 'De toename van de omvang van de bevolking en allochtonen dragen voor een groter deel bij aan de toename van de criminaliteit in de mondiale markt dan in de zorgzame samenleving. Tenslotte dragen ook de internationalisering, individualisering en het wegvallen van sociale controles in de mondiale markt bij aan de groei van de criminaliteit' (pag. 85). Er wordt een perspectief geschetst op het beleid van Justitie, ingekaderd in een globaal overzicht van de recente geschiedenis van de taakvervulling. Zomaar een citaat uit een taakgebied: 'Sedert het eind van de vorige eeuw is het aantal vreemdelingen zonder verblijfsrecht in detentie zeer toegenomen: van 45 plaatsen in politiecellen in 1982 tot meer dan 2700 aan het begin van 2009...' (pag. 99).

Zeer instructief - ook voor de geestelijke verzorging in zorginstellingen! - is de paragraaf over de positie en werkwijze van het justitiepastoraat, waar kerk en staat nauw en goed gereguleerd samenwerken. De grondslagen daarvoor zijn goed vastgelegd. Een van de resultanten is teamsamenwerking met als taken: een pluriform aanbod, humaniteit, goede organisatie van het werk en zorg voor elkaar. 'De positionering van het r-k en prot. justitiepastoraat kan worden gekenschetst als een, in duaal en paritair bestuur ingekaderd, voluit denominatief pastoraat', dat in goede samenwerking... 'geestelijke

verzorging gestalte geeft met inachtneming van integriteit en veiligheid in de inrichting...' (pag. 112). Het lange hoofdstuk over liturgie van prof. Dr. Paul Post is boeiend en deskundig, maar schiet mijns inziens tekort voor het praktische gebruik waarvoor een Handboek is bedoeld. Pas op de voorlaatste pagina ervan (pag. 140) wordt het justitiepastoraat genoemd. Gelukkig volgt er in het kader van de pastorale taakuitoefening een - overigens ook breedvoerige - beschrijving van wat de justitiepastor als voorganger in de liturgie doet, door Theo van Dun.

Gedetineerden zijn vaak ook in zekere zin geesteszieken. Binnen de grenzen van de pastorale competenties moet de justitiepastor ook met die mensen pastoraal omgaan. Dat vraagt om deskundigheid en een goede attitude, zoals die van Jezus in het verhaal van de rijke jongeling in Marcus 10: 'Jezus keek hem liefdevol aan'. Jan Bodisco Masingk schrijft in een bondig essay zeer leerzaam over pastoraat en psychopathologie.

De context van het werk de justitiepastor wordt sterk beheerst door het religieuze profiel van gedetineerden. Leo Spruit onderzocht dat en zette het in het kader van justitiepastoraat als herstelgericht pastoraat, dat zijns inziens kansen heeft. Ik krijg de indruk dat deze *restorative justice*, die wel een pastoraal uitgangspunt is, toch nog niet echt een alom geaccepteerde plaats heeft in het strafrecht.

Pastorale uitgangspunten

Draagt het justitiepastoraat dan ook werkelijk bij aan herstel en meer of minder succesvolle schuldverwerking bij gedetineerden? Ergens las ik in het boek (pag.109) over het hoge recidivepercentage (75%) bij gedetineerden, een gegeven dat natuurlijk een onderzoek naar *herstelrecht* interessant maakt. Anne-Mie Jonckheere schreef een pastoraaltheologisch boeiend stuk over deze problematiek. Ook Henri Veldhuis houdt er een vurig bijbels-theologisch pleidooi voor. Zijn stelling op p. 241 luidt: 'Refererend aan de onderliggende principes van het

strafrecht zouden justitiepastores wellicht kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van herstelrecht en de mogelijke integratie daarvan in het strafrecht.' Hier is dus nog een wereld te winnen.

De redacteurs van het Handboek beschrijven theologische kernthema's voor het justitiepastoraat: onvervreembare waardigheid, vrijheid en bevrijding, herstel van leven, koninkrijk van God, gemeenschap als oefenplaats. Het zijn evenzoveel theologisch gefundeerde visies op mens-zijn, en als zodanig basis voor de pastorale uitgangspunten van justitiepastoraat, waaronder *restorative justice*. Kleine exegetische excursen en praktijksituaties verhelderen dit uitstekende hoofdstuk.

Als hoofden van dienst van, respectievelijk, het Rooms Katholieke en het protestantse justitiepastoraat leveren Van Iersel en Eerbeek een bijdrage over wie de justitiepastor is dan wel moet zijn vanuit pastoraaltheologisch perspectief. De pastorale attitude wordt besproken, waarin *prudentie* (voorzichtigheid) een belangrijke rol speelt, voor de katholieke traditie de belangrijkste intellectuele en morele deugd. 'De justitiepastor is als praktiserend christen tevens geroepen om zich morele deugden eigen te maken' (pag.194). De inbedding in het kerkelijke ambt krijgt hier een sterke nadruk, overigens wel verbonden met pastorale professionaliteit. Maar deze professionaliteit hoort geheel thuis in het geestelijk ambt. Andere visies daarop zijn theologisch 'niet legitiem, omdat ze de ambtsdrager tot 'huurling' in de zin van het evangelie maken'. Moet de VGVZ zich in het denken over de ontwikkeling van de ambtsvisie deze kwalificatie aantrekken?

Hoe kan een gedetineerde in zijn ontwikkelingsproces komen tot herijking van zijn religieuze identiteit? En wat kan de justitiepastor daaraan bijdragen, die immers op Bijbelse gronden uitgaat van de onuitwisbaarheid van de persoon, wiens naam 'geschreven staat in de palm van Gods hand' (Jesaja 49,16)? Tjeu van Knippenberg houdt

zich met die vragen bezig en gaande langs de vele aspecten daarvan is zijn bedrieglijk eenvoudige antwoord: 'Pastores staan mensen bij in het ontwikkelen van hun identiteit door expertise aan te bieden bij het ordenen, het vinden en terugvinden van de rode draad in hun levensverhaal' (pag. 261). Daarmee maakt hij de cirkel rond van wat de justitiepastor beoogt in zijn/haar communicatie met gedetineerden van wie het levensverhaal in het algemeen zeer gecompliceerd is en om goed getrainde experts vraagt.

Pastorale taakuitoefening

Hierboven ging ik al in op herstelgericht en liturgisch pastoraat, een kerntaak van de justitiepastor. De kerntaak bij uitstek is het pastorale gesprek. Ben Rijkema en Marja Terlouw-Sterk geven daar een beschouwing over. De context, dat is de justitiële inrichting, komt uiteraard ter sprake. Verder wat nodig is voor een pastoraal gesprek, de houding van de pastor en diens werkdoelen. Het is een praktische handreiking, waarin 'vertaald' wordt wat Van Knippenberg schreef over de pastorale doelen van de justitiepastor.

De derde kerntaak is het groepswerk, dat vooral gedefinieerd wordt als een 'ontmoetingsplaats voor de gedetineerde, de pastor en ...vrijwilligers' (pag. 373). Het pastorale groepswerk is niet ingebed in een detentietraject en de gedetineerde is vrij in de keuze om er al dan niet aan mee te doen. Het speelt zich af in de ruimte van de pastorale 'vrijplaats'. Ook dit artikel is heel praktisch van opzet en uitwerking en heeft aandacht voor alle voetangels en klemmen die zich in de specifieke context van dergelijk groepswerk kunnen voordoen. Het groepswerk wordt ook hier sterk verbonden met wat Van Knippenberg schreef over het belang van het werken met het levensverhaal als weg tot herijking van de religieuze identiteit. De term 'De Levensschool' is mooi gevonden als samenvatting voor het traject dat een justitiepastor aflegt met 'zijn/haar' gedetineerden.

Enkele malen was ik in de gelegenheid om een liturgieviering, een kerkdienst, mee te maken in een justitiële inrichting. En evenals ik zelf in diensten in verpleeg- en ziekenhuis en in 'de gewone gemeente' de Bijbeltekst probeerde te laten klinken in de context, zo gebeurde dat ook daar. Hoe zou het anders kunnen? Maar het is niet gemakkelijk: 'Het justitiepastoraat beweegt zich in een ingewikkeld spanningsveld. Immers, de God van Israël kiest voor slachtoffers, terwijl de justitiepastor zich beweegt onder daders en verdachten', zo schrijven Renilde van Wieringen en Folly Hemrica, als ze zich bezinnen op de (uitleg van de) Bijbel en het Bijbelgebruik in hun werk. De werkomgeving dwingt als geen andere tot een contextuele exegese, hier uitgewerkt als *lezersgeoriënteerde* exegese. De 'bevordering' van een justitiële inrichting is uiteraard internationaal, zodat de hier geboden handreiking inzake verschillende en anderstalige Bijbeluitgaven op zijn plaats is.

In de pastorale taakuitvoering wordt de justitiepastor ook geconfronteerd met crises. Aan de hand van de veel besproken rampzalige brand in het cellencomplex Schiphol-Oost bespreken van Iersel en Eerbeek hoe de geestelijke verzorging daarbij is opgetreden. Tot slot wordt een hoofdstuk gewijd aan het internationale perspectief waarin het justitiepastoraat ook moet worden gezien. Daarbij komt ook de Stichting Epafra ter sprake, die pastorale zorg biedt aan Nederlanders in buitenlandse gevangenissen.

Verdieping

De laatste honderd pagina's leestekst in het boek bestaan uit twee hoofdstukken die de legitimering

van geestelijke verzorging verkennen. Het eerste vanuit de verhouding kerk en staat, met als achtergrond de filosofische theorieën van John Rawls inzake de democratische rechtsstaat. Het tweede gaat over de legitimering van justitiepastoraat als geestelijke verzorging in inrichtingen van Justitie, waarin vooral de plaats van godsdienst en kerk in het publieke domein, de democratische rechtsstaat, aan de orde komt. Geestelijke verzorging in inrichtingen van justitie is multireligieus. Er zijn ook humanistische geestelijk verzorgers, imams en ook Hindoe geestelijke verzorging zal aandacht hebben. Maar er wordt door de auteurs van dit Handboek duidelijk gemaakt dat alleen het werk van protestantse en Rooms Katholieke geestelijk verzorgers de naam pastoraat toekomt. Dat is dus anders dan in de gezondheidszorg, waar gekozen is voor die ene benaming: geestelijke verzorging. 'Recente discussies binnen de beroepsgroep geestelijk verzorgers maken duidelijk dat er sprake is van een spanningsvolle bipolariteit' (pag. 498), waarbij verwezen wordt naar de ledenvergadering van de VGVZ van 12 juni 2006 waar (nog) niet besloten is om geestelijk verzorgers zonder een zending tot het register toe te laten.

* Drs. Jaap Doolaard was van 1987 tot 2005 geestelijk verzorger in zorginstellingen, thans predikant te Amstelveen. Hij was eindredacteur van het Handboek Geestelijke Verzorging in Zorginstellingen waarvan de 2^e druk van de 2^e editie in 2009 verscheen.